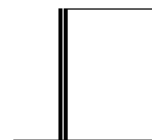

קשורה לתופעות אחרות המערערות על רעיון המשפחה המסורתית הציונית-דתית כדוגמת ההומוסקסואליות והחד-הוריות היזומה. ואולם, שלא כמו ההומוסקסואלים וההורים היחידים, מן הרווקים והרווקות מצפים שעוד יעלו על המסלול הנכון. ציפייה זו לצד מספרם הגדול הופכים אותם לגורם שיש להתחשב בו. בעקבות הגידול במספר הרווקות/ים בציבור הציוני-דתי נוצרו בכמה שכונות בדרום-מרכז ירושלים ריכוזים של רווקים ורווקות דתיים אשר עברו להתגורר שם לאחר סיום לימודיהם. ריכוז זה מכונה "הביצה הירושלמית".¹ יש עוד "ביצות", קטנות יותר, בגבעת שמואל (ליד אוניברסיטת ברא-אילן) ובתל-אביב. בביצות התפתחה תרבות רווקים דתית בעלת מאפיינים ייחודיים. איתן ווטרס כינה את חברות הרווקים והרווקות האמריקניים בערים הגדולות "שבטים אורבניים", וטען שהם מחליפים את המשפחה בתור קבוצת התייחסות ראשונה (Watters 2003). שבטים אורבניים עמדו במוקד של סדרות טלוויזיה אמריקניות פופולריות בשנות התשעים כמו *חברים*, *סיינפלד*, *סקס והעיר הגדולה*, וסדרות ישראליות כמו *פלורנטיין*, ולכן סדרת טלוויזיה על הרווקים הדתיים כמעט התבקשה מאליה.

היצירות שאדון בהן, *סרונים* ו*בקרוכ* אצלך שייכות למדיומים שונים (טלוויזיה וספרות עיונית) אך עוסקות שתיהן בתופעה אחת. *סרונים* היא סדרת דרמה טלוויזיונית מצליחה העוסקת ברווקים ורווקות ציונים-דתיים המתגוררים בביצה הירושלמית. *בקרוכ* אצלך היא אסופת מאמרים המוגדרת על ידי המוציאים לאור "מדריך ליוצאים",

כשהאהבה מקלקלת את

השורה: הציונות הדתית

ובעיית הרווקות המתמשכת

ארי אנגלברג

המחלקה לסוציולוגיה ואנתרופולוגיה, האוניברסיטה העברית בירושלים

יהודית גורפיין (עורכת), 2002. *בקרוכ* אצלך: בחירת בן זוג ומדריך ליוצאים, ראש פינה: מראות. סרונים, העונה הראשונה, 2008. יוצרים: אליעזר שפירא וחיה דיבון.

בשנים האחרונות עלה מספר הרווקים והרווקות בציבור הציוני-דתי. כמו חברות דתיות אורתודוקסיות אחרות בעידן הנוכחי, גם הציונות הדתית נושאת את דגל ערכי המשפחה במאבקה כנגד החילוניות והליברליזם. הרווקות המתמשכת נחשבת בחברה זו לאיום על ערכים אלו והרווקים והרווקות נחשבים לאנשים שזקוקים לעזרה. הרווקות

¹ בעת האחרונה נכתב בוויקיפדיה ערך על "הביצה הירושלמית".

כלומר מדריך לבחורים ובחורות ציונים-דתיים שיוצאים לדייטים.² שלא כמו סדוגים, על בקרוב אצלך מעטים בציונות הדתית שמעו, אך מחברי המאמרים בספר זה מרבים להרצות ולכתוב גם מעל במות אחרות והם מייצגים קשת רחבה של רבנים, מחנכים ואנשי טיפול ציונים-דתיים. חציו השני של הספר הוא אסופת מאמרים קצרים העוסקים בתהליך החיזור הרצוי בציונות הדתית, פרי עטם של רווקות ורווקים אנונימיים.

הסדרה סדוגים מביאה את קולם של הרווקות/ים, שנדחקו לשוליה של החברה הציונית-דתית, אל מרכז מדורת השבט הכלל-ישראלית. התגובות לסדרה באתרי אינטרנט דתיים מראות שהעובדה שדווקא השוליים הפכו למייצגים מטרידה רבים בחברה זו, העסוקה מאוד בדימוי שלה בעיני כלל הציבור הישראלי. לעומת זאת, הדעות הנשמעות בבקרוב אצלך, שהוא ספר הדרכה בעל מטרות חינוכיות-דידקטיות, מייצגות את מרכז החברה ואינן מעוררות התנגדות כזו. בבקרוב אצלך הרווקות נחשבת לבעיה ש"טרם ננקטו צעדים כוללניים לפתרונה"³ (גורפיין 2002, 8), והמאמרים בספר מציעים לה פתרונות. כך כותבת העורכת יהודית גורפיין בהקדמה: "מדוע תופעה זו רווחת בציבור הדתי? הלא מדובר בציבור המחנך את בניו לראות בהקמת המשפחה חלק מהותי ביותר בחייו של יהודי וחלק חשוב בהגשמתו העצמית של האדם?"

(שם). ראויים לציון כאן האמונה של המחברת בכוחו של החינוך לצד האזכור של אורח חיים יהודי והגשמה עצמית, שני מושגי מפתח בהבנת הרווקות בחברה הדתית.

הרווקות המתמשכת כסטייה מתסריט המפתח הציוני-דתי

בהיותה ענף של האורתודוקסיה המודרנית (Fishman 1995), הציונות הדתית מרבה לעסוק בשאלת השילוב הראוי בין מודרניות לבין דתיות. "תסריט המפתח" (Ortner 1973) של תהליך החברות הציוני-דתי מתווה מסלול חיים שכולל רכיבים דתיים ומודרניים כאחד: לימודים במערכת החינוך הממלכתית-דתית ופעילות בתנועת נוער דתית, שירות צבאי לבנים, שירות לאומי לבנות, לימודים בישיבת הסדר או במכינה קדם-צבאית לבנים, ובמדרשה לבנות, והמשך לימודים במסגרות אקדמיות או תורניות. גם נורמות החיזור הציוניות-דתיות משלכות מאפיינים דתיים ומודרניים גם יחד, כדי לאפשר התאמה וצמיחה ואת לקיים את ההלכה בנוגע ליחסים שבינו לבינה ולעודד נישואין בגיל צעיר. הסדרה סדוגים מעמידה במרכז את הרווקים, אשר נתפסים בעיני קהילתם כסוטים מהמסלול המועדף (אך עדיין לא נואשו מלעלות עליו חזרה), ואילו בבקרוב אצלך מנסה למנוע את הסטיות הללו.

² אופן החיזור המכונה יציאה לדייט (going out on a date) החליף בראשית המאה ה-20 בארצות הברית את הנוהג הישן יותר שכונה calling — ביקורים בבית המחוזות וישיבה בצוותא על המרפסת. היציאה מבית ההורים לבילוי בעיר ביטאה השתחררות מסוימת מהשגחת ההורים (Shumway 2003).

³ לעניין הגדרת הרווקות כבעיה בציונות הדתית ראו ברטוב (2004).

תהליך החיזור האידיאלי מודגם בכקרוכ אצלך בדבריו של הרב אלי סדן, ראש המכינה בעלי.⁴ הרב מספר שבפגישה הראשונה עם זוגתו הם למדו יחד פסקה שהוא בחר מכתבי הרב קוק. הוא ראה את הברק בעיניים שלה והאהבה ניצתה. הלימוד יחד בדייט, ובמיוחד הלימוד מכתבי הרב קוק, הוא מאפיין מובהק של האגף התורני בציונות הדתית, והוא מצייר תמונה של אידיליה זוגית שההשקפה הרוחנית המשותפת עומדת במרכזה.

לעומת המסלול ה"תקני" המסורטט בכקרוכ אצלך, בסדוגים מתוארת לא פעם תחושת הקלקול של מי שחורג מהתסריט המועדף. בולט המקרה של הודיה (טלי שרון), הדמות אשר מתלבטת בזהותה הדתית תוך כדי בחינת הקשר שלה עם אברי (זהר שטראוס) החילוני, והולכת לטבול במקווה כדי שתוכל לקיים עמו יחסי מין. חז"ל אמנם אסרו טבילת פנויות אך זה איסור הלכתי קל לעומת האיסור החמור לקיים יחסי מין בעת שהאשה נידה.⁵ הבלנית במקווה חושבת שדמעות הכאב של הודיה לאחר הטבילה הן דמעות שמחה של כלה טרייה ומאחלת לה: "שתזכי להקים בית נאמן", וכך רק מדגישה את חוסר התקינות של מצבה. אך אף על פי שמבחינה הלכתית היא טהורה, הודיה איננה מסוגלת לשכב עם אברי, וגם כשהוא מוכן לדחות את קיום יחסי המין כדי להציל את הקשר ביניהם היא מתעקשת: "זה ייתקע על משהו, על ארוחות שבת".

מעניינת ההתייחסות דווקא לארוחות שבת שכן הן מהוות מוקד רגשי מרכזי ופומבי של חיי המשפחה הדתית וגם של חיי החברה בביצה. אלא שבביצה, שלא כמו במשפחה, לא תמיד כולם מוזמנים, ובאותו הפרק, כאשר נתי נאלץ להסתפק בחברתו של רווק שאינו מקורב אליו בארוחת ליל שבת, הבדידות וחוסר התקינות הדתית של חיי הרווקות מודגשים שוב.

אליאדה, ברגר וגירץ⁶ טענו שלושתם שהדת יוצרת עולם משמעויות, "קוסמוס מקודש",⁷ שבאמצעותו היא מסדרת את העולם בעיני המאמין ומונעת תחושה של כאוס. במובן מסוים, הרווקים הדתיים חיים באקס־טריטוריה דתית־חברתית מכיוון שהם נמצאים מחוץ לחיק המשפחה. אך בניגוד לתיאוריות של אליאדה אשר התייחסו לקבוצות תרבותיות בעלות עולם משמעויות סגור, הרווקים והרווקות הדתיים חיים בעולם פוסטמודרני שיש בו כמה חלופות תרבותיות, ולכן להיות "בפנים" או "בחוץ" אינן האפשרויות היחידות בעבורם (שכטר 2000).

אבל למרות זאת, דגמים של חיים דתיים אידיאליים דוגמת סיפור ההיכרות של הרב סדן עם אשתו מוסיפים לעצב את עולמם. כך עולה גם מהריאיון שקיימתי עם נטע,⁸ רווקה דתית בשנות השלושים לחייה, במסגרת המחקר לעבודת הדוקטור שלי:

נטע: ברגע שהתנשקתי עם בחורים שלא אהבתי משהו כאילו נשבר, אני לא יכולה להסביר את זה. זאת אומרת חיים דתיים

4 תואריהם של הכותבים מצוינים כאן כפי שהובאו בספר.

5 שאלת הטבילה לרווקות הוא מהסוגיות המעסיקות את הציבור הציוני־דתי בנוגע לנושא הרווקות המתמשכת.

6 ראו Eliade 1961; Berger 1969; Geertz 1973.

7 רודולף אוטו טבע את המונח, ראו Otto [1917] 1970.

8 שם בדוי.

זה כאילו חיים של קדושה מסוימת. אתה מנסה להכניס את הקדושה לחיי היומיום, לחיות לפי איזה שהיא אמת מידה מסוימת שאתה קובע לעצמך... ופתאום גם אני חשבתי שצריך לגעת והתנשקתי עם בחורים שאני לא אהבתי אותם או מאוהבת בהם או שעושים לי את זה... ולאט לאט למדתי להרפות, כאילו יאללה ליהנות... פשוט הקדושה נפגעה, פתאום זה... לא יודעת, אני פשוט לא שם.

ארי: זו קדושה שהרגשת בחיי היום-יום?

נטע: בדברים קטנים, אתה יודע. אתה מרגיש את זה כשאתה מברך ברכת המזון... בשבת הייתי מרגישה את זה כל הזמן... גם כשנגעתי במישהו שאני אוהבת היה בזה משהו כמעט דתי, הרגשתי מרוממת, ופתאום לא... (ההדגשות שלי; א"א).

הסטנדרטים של נטע, גם לפני שנשברה, כדבריה, ונגעה, לא היו הלכתיים שהרי היותה מאוהבת בבחור איננה משנה את המעמד ההלכתי של המעשה שלה, ובכל זאת היא חשה קדושה הדומה לקדושת השבת כאשר התנשקה עמו. אפשר להסיק מכך שגבולות הקוסמוס המקודש של נטע אינם מוגדרים רק על פי ההלכה, ושעם זאת, היא חשה שחרגה גם מהקוסמוס המקודש הזה ברגע שנגעה בבחורים שלא אהבה. כעת היא איננה חיה בכאוס אך היא חשה אובדן מסוים. גם לרווקים ולרווקות חילונים ישנן לעתים דילמות מסוג זה, למשל אם לקיים יחסי מין בלי אהבה, אך לרוב הם

אינם מנסחים אותן במונחים דתיים ואין להן השלכות על זהותם החילונית. מתחים מסוג זה המאפיינים את חייהם של הרווקים/ות הדתיים שטרם מימשו את המצופה מהם מציפים לפני השטח נושאים שהיחס אליהם שנוי במחלוקת בציבור הציוני-דתי. בסקירה זו אדון בסוגיות של נורמות חיזור, מיניות ומגדר העולות מהעיסוק ברווקות.

נורמות חיזור

מערכות אמונה ונורמות דתיות תורמות לא רק ליצירת סדר אלא גם ליצירת גבולות בין חברי הקבוצה לבין האחרים (Douglas 1966). גם נורמות החיזור של החברה הציונית-דתית מסמנות גבולות חברתיים. שלא כמו בחברה החרדית, בחברה הציונית-דתית לא הכרחי שהמבוגרים האחראים יארגנו את הפגישה בין בני הזוג, והם יכולים לזוזם קשר בעצמם. אבל למרות החופש היחסי, נורמות החיזור המקובלות בציונות הדתית מקובעות למדי. הן מוכתבות על פי ההלכה האוסרת מגע מיני לפני הנישואין מצד אחד, ועל פי הרצון הלא מוצהר לאפשר התאהבות מצד אחר. התוצאה היא חופש יחסי לזוג אך גם לחץ להינשא והתנגדות לקשרים שאינם תכליתיים.

הניסיון לעצב תרבות חיזור נורמטיבית בולט במיוחד בחלק השני של *בקרוב אצלך*, ואמנם תת-הכותרת שלו היא: "צעירים וצעירות מדברים על תהליך ההיכרות ומציעים קוד התנהגות". הכותבים מגדירים מהו המפגש הרצוי (היכרות טבעית) ומהו המפגש המצוי (בליינד דייט; גורפיין 2002, 177), ודנים בסוגיות כגון אורכה של שיחת הטלפון הראשונה, השאלות שלא שואלים בשיחה

זו ("איך את נראית?", "מה ההורים שלך עושים?"; שם, 183), גוערים בבחורים שמשאירים את הבחורה לבדה בתום הפגישה או לא מצלצלים אליה אחריה וכן הלאה. ניכר מאמצם של הכותבים להפוך את זירת הדייטים למסודרת ובטוחה.

בהיותה סדרה העוסקת ברווקות היה צפוי שסדרוגים תרבה לעסוק בדייטים (בדומה לסקס והעיר הגדולה), אך למעשה היא עוסקת בהם מעט מאוד. רוב הדייטים בסדרה משמרים ו"מלאכותיים", כפי שהגדירו הצעירים הכותבים כבקרוכ אצלך, ולכן הסיכוי שהאהבה תפרח שם קלוש. מערכות היחסים המשמעותיות בסדרה הן אלה הנוצרות בין הדמויות הראשיות המתגוררות ב"ביצה" או במפגשים ספונטניים אחרים.

אהבה

רבים מהמאמרים בבקרוכ אצלך מוקדשים לסוגיית האהבה, שנתפסת כמפתח להסברת תופעת הרווקות המתמשכת. הרב מרדכי ורדי, ראש בית המדרש בבית ספר לקולנוע "מעלה", עושה הבחנה חדה בין אהבה להתאהבות: "התרבות המערבית – המדברת על אהבה במוסיקה, בספרות ובוודאי בטלוויזיה – מתארת את ההתאהבות בצבעים עזים. התרבות היהודית נותנת את הבכורה לאהבה האחראית והבשלה, הקושרת את האדם אל משפחה וילדים" (שם, 65–66). אפשר להבין מדבריו ש"הבעיה" של הרווקים והרווקות היא שהם להוטים אחר ההתאהבות במקום האהבה. ההבחנה בין אהבה להתאהבות נפוצה בתרבות המערבית (Jackson 1995). שרי הייט מצאה שרק

מיעוט קטן מהנשים הבריטיות הנשואות עדיין רואות את עצמן "מאוהבות" (in love) בבני זוגן לאחר שתי שנות נישואין ויותר, אך רובן "אוהבות" (love) אותם (Hite 1987). בעיני הרב ורדי אהבה והתאהבות מייצגות אפשרויות תרבותיות מתחרות, הוא שואף לבסס נורמות חזרות על "תרבות יהודית" מטוהרת מהשפעות זרות, וזאת בשעה שהשימוש הנפוץ במילים "דייט" ו"זוגיות" מעיד בבירור על שילוב של מושגים תרבותיים מערביים בתוך תרבות החיזור הציונית-דתית. גם הרב מאיר צוקרמן, סגן ראש ישיבת כפר הרא"ה, מציע במאמרו חלופה ל"התאהבות" המערבית:

אהבה, אם כן, אינה התרגשות של התאהבות, אלא רגש שהולך ונבנה, ויש דרך לבנות באופן מכוון: הנתינה לאחר תוליד אהבה... במפגשים עם זוגות לפני נישואין אני שואל את בני הזוג: מה אתם מחפשים בזוגיות שלכם? התשובות שאני מקבל הן מסוג "אני מחפש/ת חום, אהבה, תמיכה, כתף להישען עליה" וכו'. המכנה המשותף לכל התשובות הללו הוא הציפייה של כל אחד מבני הזוג לקבל משהו מהזוגיות, ואילו הראייה היהודית את הזוגיות הינה כי הזוגיות נוצרה לשם נתינה, והנתינה הזו מולידה בלב הנותן אהבה למקבל. זוהי האהבה האמיתית, המשמעותית (גורפיין 2002, 71).

טענותיו של הרב צוקרמן שאובות מהגותו של בעל המוסר החרדי הידוע הרב אליהו דסלר (1892–1953), שהיה עסוק בהדיפת הביקורת

תעשיית הבידור. גם רווקות ורווקים רבים סבורים שמקורותיה של האהבה הרומנטית במערב, אך שלא כמו הרבנים, הם אינם דוחים אותה בשל כך.

ואולם, אפשר להסביר את רצונם של רווקות/ים ציוניים-דתיים ברומנטיקה גם באופן אחר. שלמה פישר (Fischer 2007) טוען ששורשיה של תורת הרב קוק (שהיא מיסודות החינוך הציוני-דתי בישראל) נטועים בתנועה הרומנטית של המאה ה-19 אשר האמינה שלפרטים ולאומות יש מהויות פנימיות, טבעיות ואותנטיות שהם שואפים לבטא. לטענתו, אמונה זו מאפיינת גם את יחסו של הרב קוק לעם היהודי. כמו כן, ג'ורג' מוסה (Mosse 1985) עמד על הזיקה בין לאומיות רומנטית לבין רומנטיקה זוגית הטרוסקסואלית. לפי הסבר זה ההבדלים בין יחסם של ציונים-דתיים לבין יחסם של חרדים לתהליך ההיכרות הזוגי אינם נובעים רק מהגישה החיובית יותר של הראשונים למודרנה אלא גם מהיותה של הציונות הדתית "דתיות רומנטית-לאומית" ולא "פונדמנטליסטית" (Fischer 2004). מכאן אפשר להבין גם מדוע רווקים/ות ציונים-דתיים נרתעים מהיכרות "מלאכותית" ומעדיפים היכרות "טבעית" (כלומר ספונטנית) ומדוע ניסיונותיהם של רבנים לשכנע שהאהבה הרומנטית איננה חשובה אינם עולים יפה. עם

כנגד נוהגי השידוך החרדיים.⁹ בספרו *מכתב מאליהו* (דסלר תשס"ז) הסביר הרב דסלר שנתניה מובילה לאהבה. אם בני הזוג יתנו זה לזה הם יאהבו זה את זה בסופו של דבר ומשום כך אין צורך בהיכרות ממושכת לפני הנישואין. הוא ראה באהבה הרומנטית רעיון שטחי ומוליך שולל.¹⁰ גם כיום אידיאולוגים חרדים מרבים להידרש לטיעוניו של הרב דסלר (אנגלברג ונוביס-דויטש, [בהכנה]). הרב שלמה אבינר קורא לציבור הציוני-דתי לאמץ סטנדרטים הלכתיים חרדיים. הוא פסק ש"חברות או ידידות בין בן לבת אסורים איסור מוחלט" וממליץ לזוג שלא להיפגש יותר מארבע או חמש פגישות לפני הנישואין (שם, 212). העובדה שרבנים ציונים-דתיים מאמצים תפיסות חרדיות מעין אלה תואמת את מגמת ההתקרבות לחרדיות באגף התורני של הציונות הדתית. מצד אחר, *בבקרוכ* אצל מבטאות גם עמדות ליברליות יותר, כמו עמדתו של אהרל'ה מאירוביץ', מנהל תיכון ישיבת למרחב בפתח תקווה ומרצה בנושאי אמונה, הממליץ לזוג להתראות במשך ארבעה חודשים ולהינשא רק אם נוצר ביניהם קשר רגשי חזק (שם, 214). רבנים כמו ורדי, צוקרמן ואבינר סבורים שרצונם של רווקים ורווקות לחוות אהבה רומנטית הוא תוצאה של השפעה תרבותית מערבית שלילית הפועלת דרך סוכן התרבות המרכזי שלה:

⁹ מראשית דרכה הרבנות תנועת ההשכלה לתקוף את היהדות המסורתית על נישואי השידוך הנוהגים בה (פרוש 2001).

¹⁰ לתורתו של הרב דסלר עמדה משותפת עם השיח התרפויטי, אשר גם על פיו הצלחת הזוגיות תלויה בנכונותם של בני הזוג לטפח אותה ופחות בקיומו של קסם רומנטי (Illouz 2007). ואכן, גם מטפלים הכותבים *בבקרוכ* אצל ממליצים "להפריד בין פנטזיה שקשורה להתאהבות לבין מציאת אהבה" (דבריה של רינה וסרמן, שם, 41) ולשמור על שיקול הדעת בתהליך החיזור. אך שלא כמו חלק מהרבנים הם מדגישים גם את חשיבות קיומו של קשר רגשי עוד לפני הנישואין (למשל שרי צימרמן ורוז אינהורן, שם, 45-46).

זאת ברור שגם לתרבות המערב ישנה השפעה מכרעת, ותעיד על כך העובדה שהרווקות נפוצה גם בקרב אורתודוקסים מודרניים אמריקנים, שמושפעים מתורתו של הרב קוק הרבה פחות מישראלים חובשי כיפה סרוגה.

בשנים האחרונות נשמעות טענות שהציבור הציוני-דתי הולך ומתפרד. בקצה האחד של המחנה – הדתיים ה"תורניים" (בפי עצמם) או "חרד"לים" (בפי מתנגדיהם), כלומר חרדים-לאומיים. הם קרויים כך כיוון שהם מאמצים סטנדרטים דתיים חרדיים של החמרה בענייני צניעות, יחסים בין המינים, היחס לידע אקדמי ועוד, ועם זה דוגלים באידאולוגיה ציונית על בסיס תורת הרב קוק. בקצה השני – הדתיים הליברליים (או אורתודוקסים מודרניים), ובמרכז – "הרוב הבורגני" (כהן 2004; מוזס 2009). סרוגים מבקרת את נורמות החיזור בחוגים התורניים דרך תיאור הרומן של יוחאי, תלמיד בישיבה (מוטי ברכר), ורעות, רואת חשבון במשרד גדול (שרון פאוסטר). יוחאי הוא נציגו של הזרם התורני. הוא שקוע בישיבה ואיננו מכיר אייקונים תרבותיים מערביים כמו סיינפלד. הוא מציע לרעות נישואין לאחר היכרות קצרה כיוון שהתפתה לנשק אותה והוא פוחד "להיכשל שוב" (פרק 9). דרך פעולתו של יוחאי הפוכה מזו שהרב אבינר, נציג מובהק של האגף התורני, ממליץ עליה: שהחלטה תבסס על השכל ולא על הרגש או על היצר. באותו פרק רעות מצטטת פסיקה של הרב אבינר שמתירה להיפגש עם שני בנים

במקביל. בעקבות זאת כתב אבינר מאמר שבו התכחש לפסק ההלכה הזה ואף פסק שאין לצפות בסרוגים.¹¹ אך על אף ההתפרדות שחלה בציונות הדתית, העובדה שרעות יכולה לצאת עם יוחאי והעובדה שהיא מכירה את פסקי הרב אבינר מלמדות שתיהן שלשתי הקבוצות ישנה עדיין שפה משותפת. מסיבה זו הקשר של רעות ויוחאי מוצג בסדרה כבעייתי פחות מהקשר של הודיה ואברי (החילוני). מצד אחר, ייתכן שהחיבור בין יוחאי החרד ל"לבין רעות הליברלית מתאפשר כיוון שבהיותם רווקים מבוגרים יחסית הם נמצאים בשולי הציבור הדתי, ובשוליים קל יותר לקצוות להיפגש.

מיניות

רבנים ומחנכים בחברה הדתית מעדיפים להמשיך ולדבוק בהלכה המחמירה בנוגע לחיי המין של רווקים ורווקות מבוגרים, אף על פי שפסיקותיהם והוראותיהם נעשות מעשיות פחות ופחות בעבור רווקים/ות רבים. בכקרוכ אצלך אפילו אהרל'ה מאירוביץ' הנזכר קודם, שעמדתו באשר לאופי הקשר הרצוי לפני הנישואין מתירנית יחסית, מזהיר שלא לעבור על איסור נגיעה: "בחור ובחורה שנוגעים, לא זאת בלבד שהם עוברים על איסור, אלא הם מאבדים את הרגישות והתום... הם עלולים לאבד את הזך והטוב והאור של הנשמה" (גורפיין 2002, 81). בסרוגים מוצג סטנדרט אחר, קרוב יותר לתפיסתה של המרואיינת נטע, שלפיה כאשר מקיימים מגע מיני (חלקי) עם

¹¹ דומה שתגובתו זו של הרב אבינר לאמירה מפי דמות בסדרת טלוויזיה מעידה על החשיבות העצומה שמייחסת החברה הציונית-דתית לדימוי הציבורי שלה, וכן על חששה מפני מקורות סמכות שאינם תורניים או מערכתיים.

אדם שאוהבים, "הזך והטוב" אינם הולכים לאיבוד. לעומת זאת הסדרה איננה מרבה להציג את האפשרות השנייה שנטע הזכירה בדבריה, כלומר התנהגות מינית הנחוות ככאוטית ולפיכך פוגעת בתחושת הקדושה.

כאמור, הדמויות בסדרה עוברות על איסור נגיעה, לכן לא מפתיע שצופים ציונים-דתיים שמרנים תקפו את *סדוּגים* בפורומים באינטרנט, וביקשו לדעת כיצד ייתכן שאף לא דמות אחת שומרת נגיעה, ואפילו יוחאי, ה"תורני" מנשק את רעות? ואמנם נכון שהסדרה מציגה נורמת התנהגות מינית החורגת מגבולות ההלכה אך היא עודנה רחוקה מן הנורמה החילונית. הגיבורים בסדרה נוגעים זה בזה נגיעות עדינות, בדרך כלל בפנים בלבד. היחסים המיניים בין הודיה לאברי יוצאי דופן, והצופים אמורים להבין שהודיה משתדלת לעמוד בסטנדרטים של אברי החילוני. הסדרה מציגה את יושבי הביצה כבעלי סטנדרטים מיניים ייחודיים, שונים הן משל רווקים חרדים והן משל חילונים: חרדים נמנעים מכל מגע מיני מחוץ לנישואין ואילו חילונים מקיימים יחסים לפני הנישואין. אנשי ביצת הרווקים, לעומת זאת, מתנשקים ונוגעים נגיעות עדינות בלבד.

בהיותי מעורה בחברה זו וגם חוקר אותה יש לי ביקורת על תיאורה בסדוּגים. אמנם נכון, ליושבי הביצה סטנדרטים מיניים ייחודיים, אך בחייהם של רבים מהרווקים והרווקות הדתיים המיניות תופסת מקום מרכזי יותר מכפי שמוצג בסדרה. הנגיעות הקלות

מוצגות כמחוות של חיבה בלבד, ואינן מביאות את גיבורי הסדרה לדוש בעניין,¹² ואולם על פי רוב, במציאות התייחסותם של רווקים דתיים למין דומה יותר לזו של חילונים בגיל תיכון, כאשר ישנה התרגשות רבה והתעסקות רבה בנושא זה. אנשים מעל גיל שלושים שחווים לראשונה מגע מיני לאחר שנים ארוכות של מלחמה ביצר אינם נשארים אדישים, וכל מיני תופעות שקשורות לקיום יחסי מין אסורים בחברה שמרנית רווחות בציבור זה, בין היתר התעסקות אובססיבית בנושא, העדפת יחסים אורליים כדי לשמור על הבתולין, רגשות אשם קשים בעקבות המעבר על צוים דתיים וכן הלאה. גם המעטים שנמנעים כליל ממגע מיני אינם פטורים מהתעסקות רגשית בנושא.

יחסי מגדר

כאמור, שתי היצירות הנדונות שונות בהתייחסותן לאהבה הרומנטית ולמיניות. ואולם, הן חולקות תפיסה אחת באשר להשפעת יחסי המגדר על הרווקות: שתיהן מבקרות את הגברים הציונים-דתיים. בסדוּגים רעות הפמיניסטית מתעקשת לקדש בליל שבת וללמוד לקרוא את ההפטרה. בשתי מערכות היחסים המשמעותיות שהיא מנהלת עובדת היותה רואת חשבון מצליחה המשתכרת יפה שבה ועולה כאבן נגף ביחסים. מבקרי הסדרה הדתיים לא התייחסו כמעט להיבט זה של הצגת יחסי המגדר, אולי מפני שזו ההתנהגות הצפויה מפמיניסטית דתית, אך לעומת זאת

¹² אמנם אמיר (עמוס תמם) מקיים יחסי מין עם גרושתו ובעקבות זאת מתפתח דיון בהשפעות של המעשה הזה, אך בהיותו גרוש ומנוסה מינית מצבו שונה, וגם הוא איננו מרבה לעסוק במין ובמיניות בפני עצמם.

הם הרבו להתייחס להיבט אחר: הם טענו שבאופן כללי הגברים בסדרה חסרי אחריות ובגרות נפשית, במיוחד נתי (אוהד קנולר), אשר אינו מוכן להתחייב ומתייחס לנשים כאל יעדים לכיבוש. מעניין לציין שבפרק הראשון נתי מביע משאלה שהוריו היו משדכים לו משהי כשהיה בן 18, כמו שנוהגים החרדים. בהמשך הסדרה הוא נוסע הרחק לצפון להציע נישואין לחברתו לשעבר, המאורסת לאחר, אבל אז חוזר בו ושובר את לבה. הוא מוצג כגבר שלכוד בסבך רצונותיו להישגים ובחוסר יכולתו לראות בזולת אדם שלם ולא כמי שנהנה מהחופש שהרווקות מאפשרת לו. הביקורת של יוצרי הסדרה על נתי היא ביקורת על גבריות נורמטיבית, מהסוג שהשמיעו הוגות פמיניסטיות מן הגל השני (Bartky 1990; Chodorow 1978). אך דומה שכיוון שהוא שייך לחברה המאמינה בערכי משפחה, הגבר האינדיבידואליסט הדתי אומלל יותר מחברו החילוני. ייתכן שדווקא מפני שנורמות החיזור בחברה הציונית-דתית מכוונות מטרה ואינן נותנות לגיטימציה למערכות יחסים שאינן מחייבות, הן מקשות על גברים מסוג זה, כיוון שהן מגבירות את אימת המחויבות ואינן מאפשרות להם לחוש אינטימיות רגשית מבלי להתחייב.

גם בכקדוב אצלך רבים מהכותבים טוענים שהפער המגדרי הוא אחד מגורמי הרווקות המתמשכת. גורפיין העורכת שואלת: "האם מנהיגי הציבור ואנשי החינוך שהביאו להפרדה, וגדלו בעצמם בחברה מעורבת (שבה הכירו את בנות זוגם) חשבו על ההשלכות של צעד זה על תהליך ההיכרות של הבוגרים?" (גורפיין 2002, 10). ד"ר שרגא פישרמן ממכללת אורות קובע: "אנחנו

חברה דתית מצ'ואיסטית" (שם, 150). שרה אליאש, ראש האולפנה בקדומים, אף יוצאת בקריאה נועזת לשינויים משמעותיים בתהליך החברות המגדרי בציונות הדתית. נשים, היא טוענת, מתחנכות לעזור בבית ולהמעיט במילוי צורכיהן ואילו לגברים אין בעיה להיות יהירים. "בנות רבות נאחזות בחלומות רומנטיים... הן אינן חולמות על שוויוניות". הרבנים בספר אינם משתמשים במילה שוויון, אך גם הם מכירים בשינויים שהתחוללו ומסכימים שכיום עול הבית צריך להיות משותף (למשל הרב יעקב אריאל, שם, 14). מצד אחר, גם רב ליברלי כמו הרב שרלו יוצא כנגד "רוח העוועים המבקשת... לטשטש את ההבדלים בין המינים" (שם, 124). כמה מהמאמרים בספר מציעים לפתור את הקשיים שנוצרים בחייהם של הרווקים והרווקות בעקבות הפער המגדרי לא באמצעות חזרה לחינוך מעורב אלא בחינוך לזוגיות, בעיקר של הבנים הנתפסים כמתקשים בתחום היחסים הרגשיים. נעמה ציון, העוסקת בתחום החינוך לחיי משפחה בתיכונים ובמדרשות לבנות שואלת בכותרת מאמרה: "הכנה לבחירת בן/בת הזוג: מי ירים את הכפפה?" (שם, 142).

הסדרה סדוגים והספר בקדוב אצלך משקפים היבטים שונים של תופעה חברתית אחת, ומייצגים התייחסויות שונות אליה, שכמעט אינן מתכתבות זו עם זו. כאשר דנים ברווקות המתמשכת בציונות הדתית קשה להתעלם מ"ביצת הרווקים" ובכל זאת, בקדוב אצלך עושה זאת. בחלק השני של הספר מתוארות בפירוט רב הדרכים לפגוש בן/בת זוג, וכן נדונות המעלות והמגרעות של כל אחת מהן.

להתפתחות אישית יחד עם גידול משפחה" (שם, 17).

סרוגים איננה יוצאת כנגד עמדה זו באופן ישיר. בניגוד לפמיניזם הדתי, הרווקות איננה תנועה חברתית בעלת אג'נדה. ההפך הוא הנכון, רוב רובם של הרווקים שואפים להתחתן במהרה ולהקים משפחה ציונית-דתית נורמטיבית. כפי שהראתה גלי נהרי (2007) וכפי שעולה גם מן המחקר שלי, רוב הרווקים והרווקות רואים בסטייתם מן התקן ההלכתי והמשפחתי עניין זמני, מורטוריום שיבוא על תיקונו עם הנישואין. רק מיעוטם תולים את רווקותם ברצונם לברר שאלות של זהות אישית ודתית או נמנעים מסטייה מגדרי ההלכה. כמו במציאות, גם הרווקים בסרוגים עורגים להינשא, וחלקם נראים די אומללים בבדידותם. מבחינה זו הסדרה תומכת בעמדות ציוניות-דתיות נורמטיביות. מדוע אם כן היא מעוררת התנגדות כה רבה? נראה שאחת הסיבות לכך היא התיאור של הביצה כזירה שוקקת חיים ומלאה בהתרחשויות אינטנסיביות. הגיבורים אינם רק מסתובבים מארוחת שבת אחת לשנייה "בתקווה שימצאו באחת מהן את המאושר/ת", אלא עוברים תהליכים רגשיים ורוחניים הקשורים לחיפוש אחר בן זוג. תהליכים אלה מתאפשרים במידה רבה בזכות החופש מהפיקוח הקהילתי-דתי-משפחתי. דוגמה בולטת היא התהליך שעובר על הודיה, אשר בוחנת את רצונה להישאר דתייה דרך הקשר הרומנטי שלה עם גבר חילוני, אך זה נכון גם לגבי דמויות אחרות כמו יפעת (יעל שרוני) הנאלצת להתגבר על אהבתה הנכזבת לנתי, נודדת להתנחלות מבודדת ולבסוף חוזרת לביצה. כאמור, ההתעלמות הדדית. מקומם

בין היתר מדובר בשידוכים באמצעות חברים או קרובי משפחה, מפגשים יזומים, אתרי אינטרנט העוסקים בנושא (והספר מפרט את כתובותיהם) ועוד ועוד. ה"ביצות" אינן נזכרות כאן. המקום היחיד בספר שבו מוזכרת הביצה הירושלמית הוא פתח הדבר של העורכת. היא כותבת על הקושי של צעירים וצעירות דתיים להכיר בן זוג עקב ההפרדה המגדרית רבת השנים, ומוסיפה:

אמנם די לשוטט בשבתות ברחובות רחביה, קטמון, המושבה הגרמנית וקריית משה בירושלים, כדי לצפות בפתרון מסוים שצעירים מצאו – רבים עברו לגור בשכונות אלה כדי להכיר רווקים כמוהם והם מסתובבים בשבתות מסעודה אחת לשנייה בתקווה שימצאו באחת מהן את המאושר/ת – אך זהו אינו פתרון מערכתי" (שם, 11).

המגורים בביצה מעניקים לרווקות ולרווקים תחושה של חופש חלקי ממערכות של חינוך, משפחה וקהילה. הקריאה של גורפיין למצוא "פתרון מערכתי" לסוגיה שספק אם ניתן לפתור בדרך של הנדסה חברתית, מלמדת על הקושי של מובילי הציבור הציוני-דתי לקבל מצב של חוסר שליטה מערכתית (וגם, כמובן, על רצונם לסייע לרווקים). העמדה העולה מהמאמרים בספר היא שהרווקות בפני עצמה היא תקופת חיים מבוזזת והיה עדיף לו הרווקות והרווקים נישאו בגיל צעיר יותר. כך כותב הרב יעקב אריאל: "לא נכונה הדעה הקדומה הרווחת, שנישואין בגיל צעיר בולמים או מעכבים התפתחות רוחנית של הצדדים או של אחד מהם. אמביציה חזקה של בני הזוג היא המפתח

של הרבנים (ודמויות מערכתיות אחרות) נפקד מסדוגים,¹³ מלבד האזכור המבודח של דברי הרב אבינר. בעניין זה הסדרה נאמנה למציאות. רווקים ורווקות דתיים אינם מרבים להיוועץ ברבנים או להתעניין בפתרונותיהם לבעיית הרווקות.¹⁴ רוב הרבנים הציונים-דתיים שייכים לאגף התורני, הנמצא בתהליך של התקרבות לחברה החרדית, ולכן הם שואבים את פתרונותיהם ל"בעיית הרווקות" מהאידיאולוגיה החרדית. פתרונות אלה מבוססים על תפיסת עולם דואליסטית המבחינה בין מערכות חילונית, ריקה וחיצונית לבין יהדות קדושה, מלאה ופנימית. בהקשר הזה האהבה הרומנטית היא קטגוריה חמקמקה מכיוון שיש לה גם שורשים פנימיים ציונים-דתיים ומכיוון שהיא קשורה לתחושות של קודש ורוחניות. אולי משום כך רבנים אינם מטיפים כנגדה כפי שהם מטיפים נגד מתירנות מינית. הרווקים/ות עצמם, לעומת זאת, נוטים לראות במצבם בעיה אישית, ואינם סבורים שהרבנים יכולים לפתור בעיות כאלה. אך על אף הריחוק בין אנשי הביצה לרבנים, אלה גם אלה עסוקים בהגדרה עצמית ובהצבת גבולות אל מול העולם החילוני מצד אחד, ואל מול העולם החרדי מצד אחר – בתחום יחסי המגדר, המיניות ותרבות החיזור, וכך הם מכוננים את הביצה כתחום ציוני-דתי נפרד.

בשל המרכזיות של המשפחה בחברה

הציונית-דתית (ותעיד על כך הבחירה לכנות את ממשיתתה של המפד"ל מפלגת "הבית היהודי"), ככל שהשנים נוקפות והרווקות מתמשכת גוברת התחושה של סטייה מהמסלול התקין. לא אחת החיים מחוץ לקוסמוס המשפחתי המקודש מאפשרים או אף גורמים לסטיות מצווים הלכתיים, בעיקר בתחום המיני. העובדה שחלק לא מבוטל מאנשי הציבור הציוני-דתי סוטים מהתסריט המועדף¹⁵ מציפה לפני השטח שאלות ובעיות בנושאי אהבה, מגדר ומיניות, אשר מטרידות גם את מרכז החברה. המטען התרבותי הייחודי והדילמות הערכיות שהצעירים הדתיים מביאים עמם לחיי הרווקות העירונית מוסיפים להם עניין מיוחד, וקרוב לוודאי שזו אחת הסיבות להצלחתה של סדוגים גם בקרב צופים חילונים. לעומת זאת, נראה שהדיונים כבדי הראש בפתרונות לבעיית הרווקות בכקרוכ אצל מעניינים קצת פחות גם את הציבור הציוני-דתי הנמען של ספר זה.

ביבליוגרפיה

אנגלברג, ארי, ונורית נוביס-דויטש (בהכנה), הסרת הקסם מהאהבה הרומנטית והשבתו לחיק המשפחה: ספרי הדרכה דתיים לזוגיות מתמודדים עם אתגרי תרבות המערב.
ברטוב, חגית, 2004. "אתגר הרווקות: האם הגדרת תופעת הרווקות כ'בעיה' עונה על צורך חברתי?", דעות 17 : 28–30.

¹³ ובהקשר זה מעניין שדווקא הודיה, אשר שוקלת לעזוב את הדת, משוחחת עם מעין דמות סמכות (חילונית או דתייה לשעבר), דב אלבוים, המגלם את עצמו.

¹⁴ נהרי מצאה שהמרווינות שלה אינן "מקיימות דיאלוג" עם הרבנים (נהרי 2007), וכך עולה גם מהמחקר שלי.

¹⁵ לפי נתוני הסקר החברתי של הלמ"ס מ-2008, 9.8 אחוזים מהמגדירים את עצמם "דתיים" בגילים 30–35 הם רווקים.

- , 2007. "Self-expression and Democracy in Radical Religious Zionist Ideology," Ph.D. dissertation, The Hebrew University of Jerusalem.
- Fishman, Aryei, 1995. "Modern Orthodox Judaism: A Study in Ambivalence," *Social Compass* 42, 1 (March): 89–95.
- Geertz, Clifford, 1973. *The Interpretation of Cultures: Selected Essays*, New York: Basic Books.
- Hite, Shere, 1987. *Women and Love: A Cultural Revolution in Progress (The Hite Report on Love, Passion, and Emotional Violence)*, New York: Alfred A. Knopf.
- Illouz, Eva, 2007. *Saving the Modern Soul: Therapy, Emotions, and the Culture of Self-help*, Berkeley: University of California Press.
- Jackson, Stevi, 1995. "Women and Heterosexual Love: Resistance, Complicity and Change," in Lynne Pearce and Jackie Stacie (eds.), *Romance Revisited*, New York: New York University Press, pp. 49–62.
- Mosse, George L., 1985. *Nationalism and Sexuality: Respectability and Abnormal Sexuality in Modern Europe*, New York: Howard Fertig.
- Ortner, Sherry, 1973. "On Key Symbols," *American Anthropologist* 75(5): 1338–1346.
- Otto, Rudolf, [1917] 1970. *The Idea of the Holy*, trans. John W. Harvey, New York: Oxford University Press.
- Shumway, David, 2003. *Modern Love: Romance, Intimacy and the Marriage Crisis*, New York: New York University Press.
- Watters, Ethan, 2003. *Urban Tribes: Are Friends the New Family?*, New York: Bloomsbury.
- דסלר, אליהו, תשס"ז. *מכתב מאליהו*, ירושלים: הוועד להפצת כתבי הגר"א דסלר.
- כהן, אשר, 2004. "הכיפה הסרוגה ומה שמאחוריה: ריבוי זהויות בציונות הדתית", *אקדמות* 15: 9–30.
- מוזס, חנן, 2009. "הציונות הדתית והמדינה: תמונת מצב", *דעות* 41: 9–14.
- נהרי, גלי, 2007. "עכשיו אני 'בין הזמנים': הזהות הדתית של רווקות דתיות", *עבודת מוסמך*, בית ספר לחינוך, המרכז לחינוך יהודי, האוניברסיטה העברית בירושלים.
- פרוש, איריס, 2001. *נשים קוראות: יתרונה של שוליות*, תל-אביב: עם עובד.
- שכטר, אלי, 2000. "התפתחות זהות קוהרנטית במצב קונפליקטואלי: התפתחות דתית ומינית בקרב צעירים אורתודוקסים מודרניים", *עבודת דוקטור*, המחלקה לפסיכולוגיה, האוניברסיטה העברית בירושלים.
- Bartky, Sandra L., 1990. *Femininity and Domination: Studies in the Phenomenology of Oppression*, New York: Routledge.
- Berger, Peter L., 1969. *The Sacred Canopy*, Garden City, New York: Doubleday and Company Inc.
- Chodorow, Nancy, 1978. *The Reproduction of Mothering: Psycho-analysis and the Sociology of Gender*, Berkeley: University of California Press.
- Douglas, Mary, 1966. *Purity and Danger*, London: Routledge and Kegan Paul.
- Eliade, Mircea, 1961. *The Sacred and the Profane: the Nature of Religion*, New York: Harper.
- Fischer, Shlomo, 2004. "Fundamentalist or Romantic Nationalist: Israeli Modern Orthodoxy," Conference paper given at the Conference on Dynamic Jewish Belonging.